

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 1(44)(091)+1(430)091+1(470)(091)

Голіченко Т. С.

ЛІНГВІСТИЧНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДОСЛІДЖЕННІ, АБО «ГЕОГРАФІЇ ДУХУ»

(Порівняння французької та німецької філософії у праці О. Введенського «Нарис сучасної французької філософії» (1894) в контексті сучасної історико-філософської компаративістики)

У центрі уваги автора - історико-філософський компаративізм і типології філософського знання, що їх пропонує російський релігійний філософ та історик філософії О. Введенський у своєму «Нарисі сучасної французької філософії» (1894 р.).

Останнім часом у французькій історико-філософській літературі в атмосфері досить аргументованого інтелектуального ентузіазму, пов'язаного передовсім з можливістю сучасного переосмислення (в першу чергу, деррідіанського) гайдегтерівських підходів до аналізу мови та, зокрема, мови філософії [1], з актуалізацією семантичної історії «філософських» термінів [2], осмисленням перекладу («перекладу себе» [3], «перекладу в межах однієї мови або мовної спільноти» [4], «перекладу з мови на мову») як невід'ємного модулю існування філософії [5], знову актуалізується проблема природи філософської мови та філософського знання [6], зв'язку мови філософії з іншими мовами культури (зокрема, поетичною мовою) [7], «національної філософії», «національної мови філософії» та «мови національної філософії» [8]. Не останнє місце серед цих нових підходів посідає історико-філософська компаративістика, яка досліджує, за словами Марка Крепона, «географії духу» і яка у сьогоdnішній французькій гуманітарній думці набула неабиякої ваги [9]. Питання «національного» та «лінгвістичного» компонентів філософування виникло не вчора: ним переймався Е. Кассієр, воно поставало у працях М. Гайдеггера, Г. Гадамера та Л. Вітгенштайна. Окремі філологічні аспекти філософської мови порушують і письменники, себто ті, хто безпосередньо працює з мовною стихією [10]. Сьогодні проблема «мови філософії» та «філософії мови» стала одним з можливих фундаментів діалогу континентальної та англосаксонської філософій (Д. Серль, В. Декомб).

Понад сторіччя тому ця проблема (як і проблема національної, національно-історичної та історичної типологізації філософського знання) в культурологічній та історико-релігійній площині заторкувалася й російськими філософами, котрі на ґрунті історико-філософської компаративістики прагнули визначити шляхи здобуття власної філософської ідентичності. Одним з багатьох прикладів такого пошуку є праця відомого російського релігійного філософа Олексія Івановича Введенського «Нарис сучасної французької філософії» («Очерк современной французской философии» [11]), написана ним між 1892 та 1894 рр., себто відразу після його повернення з відрядження до німецьких та французьких університетів. Ця книжка викликає тим більший інтерес, що тут досить збалансовано представлені як власні філософські погляди автора (О. Введенський належав до кола російських релігійних персоналістів, є представником московської академічної філософії, учнем В. Д. Кудрявцева-Платонова), так і панорама напрямів філософської думки тогочасної Франції у типології О. Введенського. У цій статті ми спробуємо розглянути деякі типологізації філософського знання, що на них звернув увагу російський мислитель та історик філософії.

Періоди в розвитку філософських ідей: «теоретична філософія» та «практична філософія»

Типологізація філософського знання, запропонована О. Введенським, стосується насамперед спрямованості філософських пошуків та за-

гального «настрою філософування». На його думку, філософія може бути спрямованою або на вирішення проблем, що лежать у площині теоретичної філософії та безстороннього споглядання, або ж проблем, що перебувають у площині практичних потреб. Відтак, О. Введенський виділяє в історії філософії два типи філософування. Перший - «теоретичний» («догматичний», «оптимістичний»), коли філософська думка не пов'язана із вирішенням термінових нагальних практичних питань, не опікується прикладним знанням, прагне побачити світ в його інтегрованій єдності [12]. Цей період розвитку філософії характеризується наявністю «універсальних догматичних побудов» [13] та гармонійним баченням світу, впевненістю в його системності та взаємопов'язаності. Звертаючись до античності, О. Введенський проводить паралель між аристотелівськими інтуїціями всесвітньої гармонії та імперсько-монархічними замислами Олександра Македонського, який прагнув об'єднати ойкумену в єдиний упорядкований світ. Натомість тоді, коли велична імперія Олександра почала розпадатися і проявилася несумісність теоретичної свідомості з «практичними настроями епохи», «метафізичні питання відступають на другий план та поступаються місцем питанням прикладної філософії, технічним та практичним знанням» [14]. Цей період історії філософії, на думку О. Введенського, характеризується як «практичний» («скептичний», «песимістичний») і відзначається подрібненням та релятивізацією філософських систем [15].

Запропоновану типологію О. Введенський проектує як на історію античної думки (особливо широко він вдається до прикладів з античної історії на початку розвідки), так і на історію французької філософії та на поле її взаємодії з німецькою філософською думкою. Щодо історії французької думки XIX ст., то вже на початку своєї праці російський вчений зазначає, що європейська і, зокрема, французька філософська думка після 1848 р. була вимушена перейти від суто теоретичних розмислів до проблем практичних, нагальних, пов'язаних з осмисленням історичних процесів, й почала перейматися економічними, соціальними та історичними питаннями, залагоджувати та гармонізувати ті рани, які були завдані європейській історії революційними подіями 1848 р. Нагадаємо, що середина і друга поло-

вина XIX ст. були наповнені у Франції надзвичайно бурхливими політичними подіями: на зміну так званій Другій реставрації Людовіка XVIII (1815-1824 рр.) та Шарля X (1824-1830 рр.) прийшла Липнева монархія поміркованого «короля французів» Луї Філіппа (1830-1848 рр.), що зазнала поразки внаслідок Революції 1848 р., в підсумку якої була встановлена Друга республіка (1848-1852 рр.) із президентом Шарлем Луї Наполеоном Бонапартом. Другу республіку заступила Друга імперія того ж Шарля Луї Наполеона Бонапарта (котрий перетворився на імператора Наполеона III, 1852-1870 рр.), яка придушувала ліберальні тенденції, що ставали дедалі виразнішими у французькому суспільстві. Історія Другої імперії завершилася ганебною поразкою французів під Седаном, а 1870 року почалася історія III Республіки (1870-1940 рр.), на самому початку ознаменована Французькою комунією (1871 р.). Відтак, боротьба між лібералами та монархістами, між захисниками католицизму та антиклерикалами, між «традиціоналістами» та «прогресистами», зрештою, між «лівими» та «правими» (виникнення поняття політичних «лівих» та «правих» повертає нас до 1789 р.) визначала історико-політичну палітру тогочасної Франції і відчутно вплинула на той «практичний» інтерес, що його почала виказувати французька філософська думка цього часу.

Коли вдатися до бібліографічного аспекту доволі оптимістичного «практичного повороту» французької думки у другій половині XIX ст., то, як стверджує О. Введенський, він зафіксований працею Е. Ренана «Майбуття науки. Думки 1848 року» (*L'avenir de la science. Penes de 1848*) [16]. Підкреслюючи націленість мислителів XIX ст. на майбутнє (що є цілком природним для революційної доби 30-40-х років позаминулого століття), зауважимо, що у того ж Ренана є праця «Майбуття метафізики» (*L'avenir de la metaphysique*); спрямованістю на майбуття позначена й праця іншого французького мислителя - Анрі Берра, що мала назву «Майбуття філософії» (*L'avenir de la philosophie*, 1894), в якій також трактувалося питання шляхів розвитку гуманітарного знання [17].

«Процес еволюції від чистої думки до практичних турбот» [18], зауважує О. Введенський, призвів не тільки до лібертінажу¹ та епікурей-

¹ Лібертінаж (або лібертинство - від фр. *liberie*) - інтелектуальний, соціально-політичний та мистецький рух у Франції, що бере свій початок у XVI ст., але найяскравішого вигляду набув у XVII-XVIII ст. Започатковане як протест проти влади церкви та релігійної свідомості, лібертинство з часом набуло рис тотального протесту проти будь-яких нав'язаних суджень, стало на чолі боротьби за права особистості у сфері приватного життя, мистецтва, політичних свобод. Найяскравішими представниками лібертинства є філософи - Ф. де ля Мотт, Г. Ноде, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Гассенді, письменники - Ж.-Б. Мольєр, Ш. де Лакло, маркіз де Сад, Сірано де Бержерак, художники - Фрагонар та Ватто.

ства, а й зміни тональності філософування - від оптимістичного (тотального) до песимістичного (фрагментарного). Він спричинився, по-перше, до поширення песимістичного погляду на устрій світу, що має назву «малізму» (від фр. «le mal» - «зло») чи «мізерабілізму» (від фр. «la misere» - «убогість»), та, на думку російського філософа, є характерним саме для сучасної йому французької «практичної філософії» [19]. Песимізм, малізм та мізерабілізм, переконаний О. Введенський, спотворили та винищили метафізику на теренах Франції. По-друге, французьку філософію другої половини XIX ст. (себто після 1848 р.), що відзначається певним «елегійним колоритом», Введенський загалом характеризує як «спіритуалістичний реалізм» або *fideїзм* [20], який, у свою чергу, підсилив (засібно після 1870 р., дати визнання непогрішимості папи на Першому ватиканському соборі) традиційно значущі (починаючи ще від XVII ст.) містичні та ультрамонтаністські спрямування французької думки, пов'язані з єзуїтською традицією [21]. По-третє, характерною рисою французької філософської думки другої половини XIX ст. була її «практична орієнтація», зумовлена бурхливим розвитком «практичних» (напівгуманітарних, напівприродничих) наукових дисциплін, таких як психологія, психіатрія, соціологія та кримінологія (зауважимо, принагідно, що в своєму дослідженні О. Введенський, звертається до аналізу тільки психології в особі П. Жане та Т. Рібо та соціології в особі О. Конта та Р.-Ф. Прудона, залишаючи поза увагою праці, скажімо, Г. Тарда з його соціологією маргінальності та напрями французької психіатрії, представлені, зокрема, алієністами на чолі з Ф. Пінелем). Відтак, попри відсутність деталізацій в описі «новітніх» течій французької гуманітарної думки (про що ми окремо скажемо в заключній частині статті), О. Введенський прозірково вловлює одну з основних колізій французької думки на межі XIX та XX століть, а саме: суперечливе та, як виявиться згодом, плідне поєднання практицизму (О. Конт, П. Дюгем, Е. Бутру) із оригінальним розвоєм релігійно-містичного начала (у представників так званого «кузенівського спіритуалізму» - Е. Сесе, П. Жане та «нового спіритуалізму» - Ф. Равесона, Ж. Лашельє, Е. Вашро).

Основна інтуїція порівняння французької та німецької філософії

Від загальної типологізації філософського знання та висновків, які цей аналіз дозволяє зробити щодо специфіки французької філософської думки другої половини XIX ст., О. Введенський

переходить до власне культурологічної типології французької та німецької моделей філософування. Компаративізм як історико-філософський прийом відкриває йому шлях до досить яскравого, рельєфного та доволі системного (хоча і не без суперечливих оцінок і тавтологій) аналізу особливостей обох філософських традицій (відповідно «позитивістсько-практичної» французької та «містично-романтичної» німецької), більш того, дає змогу вписати їхні «достоїнства» та «недоліки» в перспективу пошуків ідентичності російської філософської думки.

У найзагальнішому вигляді О. Введенський характеризує німецьку традицію як таку, де переважує «волютаризм» і яка орієнтується на утвердження волі як основи буття; а французьку - як таку, що засновується на «фідеїзмі», себто «визнає суттєвий зв'язок філософії та віри, надає значення безпосередньому інтуїтивному пізнанню суті буття» [22].

Обидві філософські традиції згодом (себто у другій половині XIX ст.) відійшли від тих послідовно гармонійних засад, на яких засновувалися і німецький волютаризм, і французький фідеїзм, що характеризували ці традиції в їхній «теоретичний» період розвитку і зазнали поразки. Перехід до «практичного» етапу розвитку філософської думки був болісним як для німців, так і для французів. Але, на відміну від французів, німецькі мислителі, котрі, на думку Введенського, за своєю природою є аналітиками, більш впевнено зуміли відсторонитися від бурхливих історичних подій і створити систему «конструктивного ідеалізму», базовану на панлогізмі (Гегель), пантелізмі (Шопенгауер) та панестетизмі (Г. Фехнер, Х. Г. Вайсе, Г. Лотце) [23]. Хоча, як зазначає О. Введенський, і німецька думка згодом зазнала неочікуваного повороту від суто теоретичного погляду на світобудову до більш «практичного» погляду на світ - тобто до феноменізму, неокантіанства та критицизму. Стурбований цим поворотом [24], Введенський ставить собі питання, чи не здатна саме французька філософія, завдяки її фідеїзму та психологізму, оновити й поєднати між собою колишні універсально-теоретичні принципи німецької філософії - панлогізм, пантелізм та панестетизм, поки розпорошені в полі німецької філософії, та наблизитися до «знання внутрішнього, *субстанційного*». Адже саме французька філософія, на відміну від аналітичної німецької традиції, завжди прагнула до універсальності та врівноваженої гармонійності між розумом і почуттям [25]. Отже, російський вчений акцентує на врівноваженості французького філософського мислення

[26], живленій традиціями здорового наслідування [27], і водночас підкреслює його емоційне забарвлення, що є запорукою єдності почуття, волі та розуму. Отже, французька думка, яка спирається, з одного боку, на вираженість раціоналістичної традиції, а з другого, на симфонію «блага, любові та гармонії», за інтуїцією О. Введенського, становить неабиякий інтерес для російської філософської традиції, яка також прагне синтезу розуму, волі та почуття і у такий спосіб виявляє певну близькість саме до французького типу філософування.

Спроба історико-соціологічного порівняння французької та німецької систем викладання філософії

Продовжуючи лінію порівняння французької та німецької традицій, філософ прагне пояснити їх особливості також і специфікою викладання філософії у більшості університетів Франції та, відповідно, Німеччини. Власне, він розпочинає свою розвідку (ще точніше - перший розділ «Нарису», який має назву «Університетська філософія») з досить вдаливих, хоча й стислих спостережень щодо архітектури філософської освіти у Франції (важко тут утриматися і не згадати, що через сто років після виходу книжки О. Введенського інший російський дослідник, наш сучасник, О. Руткевич одну зі своїх перших публікацій, присвячених філософії сучасної Франції, назвав «Як стають істориками філософії у Франції» [28]). Зокрема, О. Введенський присвячує кілька яскравих сторінок описові організації занять з філософії у різних закладах філософської освіти - в Сорбонні, Колеж де Франс та Вищій Нормальній школі. За його спостереженнями, навчання філософії у французьких університетах кардинально відрізняється від навчання в німецьких та російських університетах, орієнтованих на німецький досвід. Ця різниця полягає, з одного боку, в більшій свободі відвідування лекцій «вільними слухачами»: так, лекції, скажімо, в Сорбонні здебільшого є публічними, що, як зауважує російський вчений, часом призводить навіть до «скандальних випадків». З другого боку, на «спеціальних заняттях» (як пише О. Введенський, на так званих *Conferences*) саме французька педагогічна система засвідчує свою більшу строгість та професіоналізм: так, саме паризькі студенти, на відміну від їхніх німецьких колег, виявляють неабияке терпіння та насагу у вивченні та коментуванні оригінальних текстів як стародавніх, так і сучасних філософів. Коли визначальною рисою німецьких університетів є, за словами Введенського, «пристрасть до

оригінальності», наслідком чого є «хворобливе заглиблення думки», себто така пристрасть до власної думки, яка розпорошує та розриває німецьку традицію філософування [29], то французькі студенти віддають перевагу строгості тлумачення текстів, а їхні професори дбають про текстологічну коректність філософських студій. Підсумовуючи, можна сказати, що О. Введенський вважає текстологічну частину філософської підготовки у французів більш послідовною, тоді як у Німеччині студентів привчають не до строгих тлумачень попередників, а до креативності власної думки (до речі, сучасний французький історик філософії Д. Камбушнер цілком в унісон з думками російського історика філософії говорить про наявність «бібліографічного» (відповідно, французького) та «проблематичного» (англо-саксонського) стилів в історії філософії).

У своєму прагненні інституційно контекстуалізувати панораму філософських ідей у Франції наприкінці XIX ст., О. Введенський фактично розвиває напрям історико-філософської методології, який з часом - набагато пізніше - буде названо «інституційною історією» або (що майже одне й те саме) «історією інтелектуальних інституцій», важливою частиною якої є «історія та соціологія викладання філософії» [30]. Як ми пересвідчилися, він близький також до «філологічної та історико-культурної історії філософії» (саме так називається напрям історико-філософських досліджень, запропонований сучасними французькими істориками філософії А. Гуйє, М. Кретоном, М. де Лоне, Д. Камбушнером, Ж. Брюншвіком, Ф. Азуві та ін.). Відтак, певні аспекти історико-філософської позиції О. Введенського набувають найсучаснішого звучання.

Ще в одному судження професора О. Введенського звучать сьогодні дуже актуально - маємо на увазі його думку про **небажаність слідувати моді** (навіть коли ця мода є модою інтелектуальною) **в історико-філософських розвідках**: мода на ті чи ті постаті та напрями розмислу ще не означає, що саме вони найбільш адекватно відображають особливості та репрезентативні тенденції тієї чи іншої інтелектуальної традиції. «Розумове життя нації кожної доби, - пише Введенський, - складається з величезної кількості різноманітних перехресних впливів» [31]. Більше того, коли говорити про потужні та різнопланові інтелектуальні традиції, якими є філософські традиції таких «інтелектуальних продуцентів», як Німеччина та Франція (на філософських традиціях яких, за словами О. Введенського, вчиться вся Європа [32]), то визначати «репрезентативні

тенденції» взагалі є досить марною справою – багаті інтелектуальні традиції передбачають «інтелектуальне багатоголосся».

Варто погодитися з О. Введенським у тому, що типологічні узагальнення в історії філософії є не найкращим методом дослідження. Відтак заслуговує на особливу толерантність і широта поглядів, з якими О. Введенський підступає до оцінки філософських систем його французьких сучасників. Ці судження вченого, до речі, помітно розбігаються із «офіційною точкою зору» на французьку філософію, висловленою ще у 30-ті роки XIX ст. уваровським міністерством освіти (воно зосередилося зокрема на ідеях Л. Ботена), або, принаймні, вони набагато ширші за неї [33]. Введенський прагне подати вичерпну картину філософських напрямів у Франції другої половини XIX ст., хоча й не приховує свого захоплення спіритуалізмом (Ф. Равесон, Ж. Лашельє) та критицизмом (Ш. Ренувьє, І. Тен). Намагаючись вичерпно схарактеризувати панораму сучасних йому «поглядів» у Франції, Введенський цілком слушно зауважує, що історик філософії і у випадку давньогрецької філософії, і у випадку французької філософії не має зосереджуватися тільки на найбільш «типових» постатях» [34]. Маючи намір докладно і структурно представити всі течії сучасної філософської думки Франції та послідовно вирішуючи поставлені перед собою завдання, О. Введенський поділяє свою працю

на чотири частини, в яких прагне максимально повно описати «філософський ландшафт» Франції XIX ст.

Завершуючи загальний огляд «Нарисів» О. Введенського, зауважимо лише, що хронологічно (йдеться, відповідно, про 1894 р.) вони уриваються на моменті, який в історії французької філософської та політичної думки був надзвичайно важливим. Адже з 1894 р. беруть свій початок не тільки справа Дрейфуса та велика національна дискусія про співвідношення «прав держави» (droit de l'Etat) та «прав особистості» (droit de la personne), а й філософський поступ «великих відсутніх» (les grands absents), про яких О. Введенський не обмовився жодним словом, – А. Бергсона, Ж. Ланьо, К. Леона, Е. Дюркгейма, Г. Тарда, М. Блонделя, Ф. Брюнетьєра, ПІ. Моррасса. Очевидно, що ці насправді «пророчі» щодо філософських горизонтів XX ст. постаті не вписувалися в здебільшого академічно-університетську парадигму, близьку самому О. Введенському. Адже він – автор, що належав XIX століттю, писав нарис історії сучасної йому французької філософії, себто філософії XIX ст., хоча філософські паростки нового XX ст. вже буяли зовсім поруч із ним. Можливо, ці паростки були ще занадто тендітними... Хай там як, але «Нарис» Олексія Введенського і сьогодні залишається найбільш повною російськомовною енциклопедією французького філософського життя другої половини XIX ст.

1. *Derrida J.* Y a-t-il une langue des philosophies II A quoi pensent les philosophes? – Autrement.- 1988.- № 102; *його ж:* La mythologie blanche. La metaphore dans le texte philosophique II Rhetorique et philosophic- Poetique.- Seuil, 1971.- № 5. (ця стаття пізніше побачила світ у: *Derrida J.* Marges de la philosophie.- Ed. de Мішль.- Paris, 1972.- P. 274-324; *Бибихин В. В.* Язык философии.- М.: Прогресс, 1993; *Степанов Ю. С.* В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства.- М.: Наука, 1985.
2. *Vocabulaire europeen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles I* Ed. Barbara Cassin (dir.).- Seuil, 2004.
3. *Ivekovic R.* De la traduction permanente (Nous sommes en traduction) II Transeuropeennes.- 2002.- № 22.- P. 121-143.
4. Йдеться про (за П. Рикером) «внутрішній переклад» («traduction interne»), див.: *Ricoeur P.* Sur la traduction.- Paris: Bayard, 2004.- P. 44-47.
5. *Ricoeur P.* Sur la traduction.- Paris: Bayard, 2004.
6. *Cossuta F.* Elements pour la lecture des textes philosophiques.- Paris: Bordas, 1989; *Maingueneau D.* Le discours philosophique comme institution discursive II Langages.- 1995.- № 119 («PAnalyse du discours philosophique»)- P. 40-63.
7. *Deguy M.* Choses de la poesie et affaire culturelle.- Paris: Hachette, 1987; *його ж:* La poesie n'est pas seule.- Paris: Seuil, 1987.
8. Так, одне з чисел «Часопису метафізики та моралі» повністю було присвячено темі «національної філософії»,

- див.: *Revue de Metaphysique et de Morale (Philosophie nationale. Controverses franco-allemande).*- Juillet-Septembre 2001.- № 3. Число містить статті: *Крепон М.* Музиль, Гайдеггер та ідея «національної філософії»; *Вормс Ф.* Ідея французької філософії, Перша світова війна та момент 1900; *Бенсуян Ж.* Що таке «національна» філософія. Нотатки про «єврейську» філософію; *Куртин Ж.-Ф.* Метафізична нація; *Вольні Ф.* Гайдеггер та філософська романність. Варто звернути увагу також на такі праці: *Mattei J.-F.* Philosophier en francaise. Le language de la philosophie et les langues nationales.- Paris: PUF, 2001.
9. *Crepon M.* Les geographies de l'esprit. Enquete sur la caracterisation des peuples de Leibniz à Hegel.- Paris: Payot, 1996; *його ж:* Le malin genie des langues. Essais sur Nietzsche, Heidegger, Rosenzweig [Recueil].- Paris: Vrin, 2000; *його ж:* Les promesses de la langue. Benjamin, Rosenzweig, Heidegger.- Paris: Vrin, 2001; *Jullien F.* Le Detour et l'acces: strategies du sens en Chine, en Grece.- Paris: Grasset, 1995; *його ж:* Un sage est sans idee ou l'autre de la philosophie.- Paris: Seuil, 1998; *Robinet I.* Polysemisme du texte canonique et syncretisme des interpretations: Etude taxinomique des commentaires du Daode jing au sein de la tradition chinoise II Extreme-Orient - Extreme-Occident.- 1985.- № 5.- P. 27-47; *його ж:* Les voies du comparativisme: La Chine et la philosophie greco-occidentale II Encyclopedie philosophique universelle, Andre Jacob (ed.).- Vol. 4: Le discours philosophique.- Paris: Presses Universitaires de France.- P. 1810-1820.

10. Кундера М. Невыносимая легкость бытия.- М.: Азбука, 2002.- С. 215.
11. Введенский А. И. Очерк современной французской философии.- Харьков: Типография Губернского правления, 1894.
12. Введенский А. Очерк современной французской философии.- Харьков, 1894.- С. III.
13. Там само.- С. VI.
14. Там само.-С. IV.
15. Там само.- С. VI.
16. Renan E. L'Avenir de la science. Pensee de 1848.- Paris: Caiman-Levy, 1890. Акцентуємо увагу читача, що ця книжка була підготовлена до друку ще в 1848-1849 рр., але побачила світ лише у 1890 р.
17. Неабиякий інтерес становить і той факт, що того ж 1848 р. була опублікована інша робота Е. Ренана, яка виявилася засадничою для осмислення ролі церкви у Франції другої половини XIX ст. і самою назвою окреслювала основну інтелектуальну колізію цього періоду - див.: Renan E. Du liberalisme clerical II La liberte de penser.- Paris, 1848. Однак Введенський не згадує цю публікацію. Щодо праці А. Берра, див.: Berr H. L'Avenir de la philosophic: esquisse d'une Synthese des connaissances fondee sur l'histoire.- Paris: Hachette, 1899.
18. Введенский А. И. Очерк современной французской философии.-С. VIII.
19. Там само. Принагідно зауважимо, що саме ця, риса французької думки XIX ст. стала визначальною у розвідці іншого російського історика філософії - Олексія Гілярова; див.: Гіляров А. Н. Предсмертные мысли XIX века во Франции.- К.: Тип. С. В. Кульженко, 1904.
20. Досить цікаво звернутися до визначення *фідейзму* самого О. Введенського, який використовував при цьому класиків французької філософії XIX ст., зокрема Ф. Равесона (F. Ravaisson, 1813-1900), автора відомого твору «Про звичку» та низки історико-філософських і мистецтвознавчих студій. Воно свідчить, наскільки широким та перспективним було визначення *фідейзму* (спіритуалізму) класичними авторами XX ст. «Сутність *фідейзму*, або, як прийнято говорити у Франції, *спіритуалістичного реалізму*,» пише О. Введенський, - полягає у вченні про те, що «матерія, як каже Равесон, є останньою сходинкою, своєрідною тінню буття, що справжнім буттям, стосовно якого все інше виступає лише його ескізом (ebauche), є *душа*; що *бути* по суті означає *жити*, а жити - мислити та бажати, що благо та краса є єдиною можливими принципами пояснення універсуму, що безкінечне та абсолютне, яке у природному світі нам відкривається лише в обмеженому вигляді, насправді є духовною свободою; що, відповідно, свобода є останнім поясненням речей і що під покровом безладу та антагонізму, який нам являє світ феноменів, в основі буття лежать суттєві та вічні істини - благо, любов та гармонія» (Очерк...-С 5).
21. Ультрамонтанство (або ультрамонтанізм) - релігійний напрям думки за Старого режиму, який, на відміну від *галіканізму*, визнавав першість не французької королівської влади, а папського Риму (назва походить від фр. «*au delà des mont(agne)s*» - «за горами» (в Італії).
22. Введенский А. Очерк...- С. 5.
23. Там само.- С 3.
24. Там само.- С 4.
25. Там само.
26. О. Введенський нагадує, що фр. «*penser, pensee*» походить від лат. «*pensare, pendere*» - себто «*зважувати*», «*класти на терези*» (Очерк...- С. 4).
27. Там само. В оригіналі автор говорить про «здравые традиции».
28. Руткевич А. Как становятся историками философии во Франции // Историко-философский ежегодник.- 1987.- С. 286-298.
29. Введенский А. Очерк...- С. 8. Ця частина характеристик О. Введенського певним чином дисонує з порівняльними характеристиками французької та німецької думки, які ми могли би почути сьогодні.
30. Fabiani J.-F. Les philosophes de la Republique.- Paris: Les editions de Minuit, 1988. Серед найвідоміших праць в цій галузі також див.: Châtelet F. La philosophic des professeurs,-Paris: Grasset, 1970; Canivez A. Lagneau: professeur et philosophe. Essai sur la condition de professeur de philosophie jusqu'à la fin du XIXe siecle, these d'Etat.- Strasbourg, 1965; Althusser L. L'enseignement de la philosophie II Esprit.- 1954 (juil); Ferry L., Renan A. Philosopher apres la fin de la philosophie? II Le Debat,- 1984.- № 28; Pinto L. Les philosophes entre le lycee et l'avant-garde.- Paris: L'Harmattan, 1986; Bourgeois B., Derrida J. Reflexions sur l'etat actuel de l'enseignement de la philosophie en France II Bulletin de la Societe francaise de philosophic- 1990.-№ 1.
31. Введенский А. Очерк...- С. 2.
32. Там само,- С. 3.
33. Овчинникова Е. А., Чумакова Т. В. Проблемы взаимодействия России и Запада в области просвещения (XV-XIX вв.) <http://anthropology.ru/ru/texts/ovchinn/ruseur03.html#n67>. Треба зазначити, що на сьогодні ми не маємо досліджень, які хоча б на бібліографічному рівні охарактеризували російські публікації 40-90 рр. XIX ст. щодо історії французької думки та філософських іперсоналій Екзагону цього періоду.
34. Введенский А. Очерк...- С. 4.

T. Golichenko

«GEOGRAPHIES OF SPIRIT» OR ABOUT SIGNIFICANCE OF THE LINGUISTIC AND CULTURAL UNITY IN APPROACH FOR HISTORICAL RESEARCH OF PHILOSOPHICAL TEXTS

The main topic of article is represented by methodological foundations of historical comparative research in A. Vvedensky's «Essays on modern French philosophy» (1894).